

Ю. В. Вороненко, В. І. Бугро

Медична освіта

МЕДИЧНА ОСВІТА – система підготовки та удосконалення медичних кадрів.

Становлення та розвиток вищої М. о. в Україні пов'язані зі створенням закладів для підготовки лікарів без участі уряд. структур: у 16 ст. засн. Острож. школу (нині Рівнен. обл., 1578–1624) і Замой. академію (нині Люблін. воєводства, Польща, 1593–1784), наприкінці 18 ст. у зв'язку з потребами в лікарях рос. армії під час війни з Туреччиною – Єлисаветгр. мед.-хірург. школу (нині Кропивницький, 1787–97) та ін. 1773 за наказом австр. уряду відкрито Львів. «Колегіум медикум», який 1784 об'єднано з мед. ф-том Львів. університету. На поч. 19 ст. в Україні не було жодного вищого навч. мед. закладу: єдину в Сх. Україні мед.-хірург. школу в Єлисаветграді після 10-ти р. існування закрито, а Львів. університет 1805 приєднано до Краківського. Відкриття університетів в Україні на поч. (Харківський, 1805) і в кінці (Одеський, 1865; Львівський, 1894) 19 ст. стало можливим завдяки наполегливим вимогам прогресив. укр. громадськості. В той же час заснування Університету св. Володимира в Києві (1834) мало політ. підстави – продовження політики русифікації України. Даючи згоду на відкриття університету в Києві, Микола I не передбачав у ньому наявності мед. ф-ту, в зв'язку з чим останній створ. лише 1841. Таким чином, у доземський період у Сх. Україні існувало 2 мед. факультети при Харків. університеті та Університеті св. Володимира. Вся внутр. безпосередня діяльність університетів у Рос. імперії підпорядковувалася Статутам, які затверджувало Міністерство нар. освіти. Менш ніж за століття їх перезатверджували і наповнювали новим змістом кілька разів (1804, 1835, 1863 і 1884). Університет. статuti мали знач. вплив на покращення якості навч. і підготовки лікарів. Так, якщо Статут 1804 передбачав наявність на мед. ф-тах усього 6-ти каф., то Статут 1835 – уже 10-ти, що дало можливість створити в Харків. університеті перші в Україні самост. каф. нормал. анатомії та фізіології. Особл. Статут 1842 для мед. факультету Університету св. Володимира встановлював теж 10 каф., до складу яких входили різні курси. У період його дії в Києві вперше серед рос. університетів засн. каф. оператив. хірургії з топогр. анатомією і введено самост. каф. держ. лікарськовідання. Враховуючи, що до кінця 1-ї пол. 19 ст. вже намітилася певна диференціація мед. науки, Статут 1863 передбачав більш чіткий розподіл каф., особливо клінічних. У цей період у Києві вперше в Рос. імперії введено викладання військ.-по-льової хірургії, створ. одну з перших каф.

гігієни, розпочато навч. студентів в умовах поліклініки. Статут 1884 призвів до появи нових каф., зокрема клін. профілю, довівши заг. їхню чисельність на мед. факультеті до 24-х. На зх.-укр. землях діяли мед. факультет і фармацевт. відділ. Львів. університету, але через обмеження прийому українців багато з них здобували М. о. за кордоном. Свої особливості в Україні мала вища жін. М. о.: від курс. підготовки на приват. засадах через мед. відділ. Вищих жін. курсів у Львові, Одесі, Катеринославі (нині Дніпро) до Жін. мед. інститутів у Харкові (1910) і Києві (1916), що супроводжувалося як допусками жінок до університет. освіти, так і заборонами (Статут 1863). Введення дільнич. принципу надання медичної допомоги в умовах земської медицини (див. Земства) викликало значну потребу у серед. мед. персоналі, однак у той час діяли лише 2 фельдшер. школи: Київ. (1842) і Харків. (1845). Це спонукало земства заснувати новий тип серед. мед. навч. закладу – земську мед. (фельдшер. або акушер.) школу, яку створювали при губерн. земській лікарні за рішеннями губерн. земського зібрання з підпорядкуванням губерн. органам упр. 1868–1917 в Україні організовано 9 таких навч. закладів. Реалізація курсу УЦР на українізацію освіти позначилася перш за все на заснуванні 1917 в Києві Укр. нар. університету з мед. ф-том (декан – О. Корчак-Чепурківський) та українською мовою викладання. Україномов. мед. факультет зберігався і за Гетьманату П. Скоропадського й існував паралельно з мед. ф-том Університету св. Володимира. 1918 створ. новий для країни тип ВНЗу – Клін. інститут удосконалення лікарів (дир. – М. Левитський), який став у витоків зародження системи післядиплом. підготовки лікарів в Україні. Перші заходи рад. влади з побудови ВШ України датовано поч. 1919. Упр. вищою освітою здійснював Нар. комісаріат освіти УСРР і створ. при ньому Гол. комітет з профес.-тех. і соц.-наук. освіти (Укрголовпрофосвіти). Тоді ж Укр. нар. університет об'єднано з Університетом св. Володимира в Київ. університет, на мед. факультеті якого відкрито 2 відділи (укр. і рос.) зі своїми «автоном.» радами: наук., наук.-навч., факультет., просвітн. з госп. комітетами. Заг. керівництво університетом, крім ректора, здійснював також спеціально признач. політ. комісар. 1920 Нар. комісаріатом освіти УСРР встановлено 2 типи ВНЗів: академії та інститути теор. знань. При цьому всі заклади вищої М. о. об'єднано у мед. академії, а діючі в Києві мед. факультети Університету св. Володимира, Укр. нар. університету та Жін. мед. інститут реорганізовано в ін. тип навч. закладу – Інститут охорони здоров'я (з рос. та укр. лектурами). Скасовано зуболікар. школи і створ. в мед. ВНЗах самот. одонтол. факультети. У галузі фармацевт. освіти єдиним типом ВНЗу в Україні визнано хім.-фармацевт. інститут (1920 відкриті в Харкові й Одесі). Того ж року Київ. інститут охорони здоров'я реорганізовано у мед. академію (ректор – Є. Черняхівський) з мед. і одонтол. ф-тами (з рос. і укр. лектурами). Аналог. заклади створ. в Харкові, Одесі (з першою в світі самот. каф. епідеміології) та Катеринославі. В грудні 1921 мед. академії, які проіснували лише рік, реорганізовано в мед. інститути. Тоді ж засн. робітничі факультети (робітфаки). 1923 такі заклади створ. при Харків. і Дніпроп., а 1924 – Одес. і Київ. мед. інститутах. У 1930–32 їхня кількість досягла 20 (денні і вечірні). Не враховуючи якіс. склад майбут. лікарів, Укрголовпрофосвіти проявив надмірне захоплення

і поспішність щодо організації ранньої їхньої спеціалізації. На першому етапі це призвело до введення т. зв. стажу – спец. річної практичної підготовки студентів за однією з осн. груп спеціальностей: лікув. медицина, охорона материнства і дитинства (поділ. на охорону материнства і малечі та педіатр. секцію), санітарія і гігієна та бактеріологія. Держ. іспити замінені захистом диплом. робіт. Введено в Україні 1923/24 навч. року систему нахилів (розподіл лікув.-профілакт. нахилу на секції терапевт., хірург. та охорони материнства і дитинства, сан.-профілакт. – на секцію сан. лікарів і лікарів-бактеріологів) згодом піддано різкій критиці і 1927 скасовано. Єдине нововведення цього періоду, яке витримало випробування часом, – запровадження в мед. інститутах предмета соц. гігієни, що стало якісно новим етапом розвитку соц. медицини в Україні. 1923 створ. 2 типи фармацевт. ВНЗів: технікум з вищою освітою (Київ, Харків, Одеса, Вінниця) і хім.-фармацевт. інститут (Одеса, Харків) з 4-річ. терміном навч. і 2-ма нахилами на остан. курсі: фармако-аналіт. і фармако-вироб. з наступ. річним стажуванням, а також 2-й в Україні інститут удосконалення лікарів (Харків). 1930 М. о. передано у підпорядкування Нар. комісаріату охорони здоров'я УСРР. Одним з перших його управлін. заходів стало створення того ж року нового мед. інституту в Сталіно (нині Донецьк), а також відкриття у Київ., Харків., Одес. і Дніпроп. мед. інститутах сан.-гіг. факультетів і факультетів охорони материнства, немовлят і дитинства при збереженні самот. одонтол. ф-ту. Для збільшення кількості лікарів введено нову форму їхньої підготовки – вечір. навч. і навч. без відриву від виробництва шляхом організації ВНЗів на базах лікув.-профілакт. закладів – вироб. інститутів або «лікарень-вузів». Перші такі заклади створ. у травні 1931 у Харкові та Києві, а протягом року – в Одесі, Дніпропетровську, Вінниці, Полтаві, Кіровограді (нині Кропивницький), Херсоні, Миколаєві, Харкові, Кременчуці (нині Полтав. обл.), Запоріжжі, Мелітополі (нині Запоріж. обл.) та Житомирі. 1932 відкрито ще 8 «лікарень-вузів», а в Харкові, Києві і Луганську самот. сан.-гіг. інститути. На поч. 1933 в Україні діяли 18 вищих мед. навч. закладів, в яких здобували освіту майже 7 тис. студентів. До цієї мережі варто також додати і відкритий 1931 у Харкові Всеукр. інститут заоч. мед. освіти, до його складу входили заочні мед., стоматол. і фармацевт. інститути. 1934 більшість «лікарень-вузів», крім Харкова, Києва, Одеси і Полтави, закрито, замість них створ. Вінн. заоч. мед. інститут, а частину реорганізовано у вечірні факультети стаціонар. інститутів (Дніпропетровськ) або об'єднано у більш потужні (Одеса). Того ж року припинили існування Одес. медико-аналіт. і Харків. медико-пед. інститути, закрито сан.-гіг. інститути, а студентів переведено на відповідні факультети мед. ВНЗів. 1934 Нар. комісаріат охорони здоров'я УСРР першим у СРСР припинив підготовку лікарів за системою заоч. навчання. У довоєн. період фактично єдиним регулюючим документом щодо підготовки лікарів стала партійно-уряд. постанова союз. значення «О подготовке врачей» (1934), якою встановлено 5-річ. термін навч. у мед. ВНЗах, жорсткий план прийомів до них, передбачено створення у Харків., Київ. і Одес. мед. інститутах пед. (замість акушер. відділ. факультету охорони материнства і дитинства) та сан.-гіг. факультетів, введено первинну спеціалізацію на 5-му курсі лікув.-профілакт. і сан.-

гіг. факультетів, запроваджено держ. экзамен замість захисту диплом. роботи, а також обов'язкове, раз на 3 роки, направлення сілськ. лікарів на курси удосконалення. Зростання обсягів завдань мед. школи потребувало наявності органу безпосеред. упр. нею. Тому 1934 у структурі Нар. комісаріату охорони здоров'я УСРР створ. Гол. упр. мед. учбовими закладами із залученням до роботи в ньому спеціалістів мед. ВНЗів. Перші його управлін. заходи спрямовано на упорядкування мережі мед. ВНЗів, унаслідок чого їхня кількість скоротилася вдвічі: до 14 проти 28 у 1933. Відбувалося відкриття нових (Сталін., Вінн., 2-го Харків. і 2-го Київ.) та розширення існуючих інститутів. 1934 відновлено наук. ступені, скасов. на поч. 1920-х рр., 1937 запроваджено у ВНЗах вчені звання асист., доц. і проф. Право на присвоєння наук. ступеня канд. мед. (фармацевт.) н. отримали, зокрема, Дніпроп., 2-й Харків. мед. і Харків. фармацевт. інститути. 1939 скасовано робітфаки. Організац.-управлін. завершенням формування вищої мед. школи в довоєн. період стало введення 1939 єдиної номенклатури вищих мед. навч. закладів, до яких належали мед., стоматол. і фармацевт. інститути, а також інститути удосконалення лікарів. Останнім, створ. у довоєн. період мед. ВНЗом України став Львів. мед. інститут, засн. 1939 на базі мед. факультету Львів. університету, відкритого 1784. У 1940 мережа вищих мед. навч. закладів України складалася з 14-ти ВНЗів, зокрема 9-ти мед. (2-й Харків. підпорядковувався Нар. комісаріату охорони здоров'я СРСР) і 3-х фармацевтичних. У зв'язку з різким погіршенням стану серед. М. о. в Україні Нар. комісаріат охорони здоров'я УРСР змушений вжити рішучих заходів щодо нарощування кількості серед. мед. навч. закладів – протягом 1930–40 рр. в Україні організовано 28 таких закладів, половина з яких припадала на спеціальності фельдшера-акушерки, акушерки і мед. сестри. Нагальні потреби армії в мед. кадрах під час 2-ї світової війни, зокрема лікарів, вирішено шляхом організації їх екстрених випусків. Переведені на режим військ. часу з різким скороченням програми для старших курсів, мед. ВНЗи України 1941 випустили бл. 8 тис. лікарів, тобто в кількіс. відношенні фактично здійснили 3 випуски. При цьому студентів 10-го і 9-го семестрів випущено лікарями, а 8-го семестру – зауряд-лікарями. З метою організації подальшої підготовки лікар. кадрів, перш за все для потреб армії, мед. інститути України евакуйовано до Челябінська – 1-й і 2-й Київ.; Чкалова (нині Оренбург, обидва – РФ) – 1-й Харків.; Фрунзе (нині Бішкек) – Харків., Київ. і Харків. стоматол.; послідовно до Ворошиловська (нині Ставрополь, РФ) і Фергани (Узбекистан) – Дніпроп.; П'ятигорська (РФ) і Семипалатинська (нині Семей, Казахстан) – Дніпроп. і Харків. фармацевт. інститути. У 2-й пол. 1943 відновили діяльність окремі мед. ВНЗи: у жовтні – Харків. (об'єднані 1-й і 2-й) і Сталін. мед. та Харків. фармацевт. інститути, в листопаді – 1-й Київ. і Дніпроп. мед. інститути, Київ. інститут удосконалення лікарів; у 1944 – Харків. стоматол., Одес. мед., Дніпроп. фармацевт. (усі – квітень), Одес. фармацевт. (травень), Вінн. (липень) і Львів. (серпень) мед. інститути, Київ. інститут удосконалення провізорів (вересень). Відновлення мережі мед. ВНЗів в Україні дозволило вже до кін. 1943/44 навч. року організувати заняття в 7-ми мед. (Київ., Харків., Вінн., Сталін., Дніпроп., Одес., Харків. стоматол.) і 3-х фармацевт. (Харків., Дніпроп. і Одес.) інститутах, а до поч. 1944/45 навч. року

– в 12-ти закладах. 1944 замість 2-го Київ. створ. Чернів. мед. інститут, наступ. року засн. Станіслав. мед. інститут (нині Івано-Франківськ). У різні місяці 1944 відбувся і перший випуск спеціалістів Київ., Харків., Вінн., Дніпроп., Одес. мед. і Дніпроп. фармацевт. інститутів, який разом налічував 314 осіб, серед яких лікарі-лікувальники склали 85,9 %. У 1945 – Київ. і Харків., 1946 – Одес., 1947 – Дніпроп. і Крим. (Сімферополь), 1948 – Вінн. мед. інститути переведено на 6-річ. термін навчання. 2-а пол. 1960-х рр. для вищої М. о. колиш. СРСР позначена формуванням завершал. етапу підготовки лікарів – введенням 1967 у Харків. мед. інституті, у вигляді експерименту, річної інтернатури з терапії, хірургії і акушерства з гінекологією для випускників лікув. факультетів, педіатр. – з педіатрії, дит. хірургії і дит. інфекц. хвороб. При цьому остан. рік навч. відведено для первин. спеціалізації – субординатури з однієї з вказаних дисциплін. Таким чином, введено первинну 2-річну спеціалізацію – субординатуру-інтернатуру. Від 1969 інтернатуру з осн. клін. спеціальностей встановлено для випускників усіх лікув. і педіатр. факультетів мед. ВНЗів. При цьому передбачено до 1973 завершити перехід всіх мед. ВНЗів на систему безперерв. первин. дворіч. спеціалізації з раніше визнач. клін. дисциплін, що мало логічно завершити реформу вищої М. о., яку готували роками. До кін. 1973 за системою субординатура-інтернатура працювали всі 14 вищих мед. навч. закладів України, які мали лікув. і педіатр. факультети. Базами інтернатури стали понад 560 потуж. лікув.-профілакт. закладів, у яких щорічно проходили спеціалізацію понад 5,5 тис. випускників. У серпні 1974 інтернатуру введено для випускників стоматол. факультетів, чим завершено реформу вищої стоматол. освіти. До 1988 Крим. і Харків. мед. інститути, Київ., Харків. і Запоріж. інститути удосконалення лікарів підпорядковувалися МОЗ СРСР. Мед. інститути повернено до укр. підпорядкування 1988, а інститути удосконалення лікарів – у листопаді 1991. Нині в Україні підготовку фахівців для галузі охорони здоров'я здійснюють у вищих мед. і фармацевт. навч. закладах, серед них: 64 мед. коледжі, 47 мед. училищ та їхні 4 філії, 2 інститути медсестринства (Житомир, Тернопіль); Буковин. мед. університет (Чернівці; див. Буковинська державна медична академія), Вінницький національний медичний університет ім. М. Пирогова, Донец. мед. університет (див. Донецький національний медичний університет ім. М. Горького), Запорізький державний медичний університет, Івано-Франківський національний медичний університет, Кримський державний медичний університет ім. С. Георгієвського (Сімферополь; до 2014), Луганський державний медичний університет, Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького, Національний медичний університет ім. О. Богомольця (Київ), Одеський національний медичний університет, Тернопільський державний медичний університет ім. І. Горбачевського, Харківський національний медичний університет; Дніпропетровська державна медична академія, Медична стоматологічна академія Українська (Полтава); Фармацевтичний університет Національний (Харків); Медична академія післядипломної освіти ім. П. Шупика Національна (Київ), Харківська медична академія післядипломної освіти, Запорізька медична академія післядипломної освіти. Фахівців за напрямом

«Фармація» готують 15 ВНЗів. Підготовку лікарів також здійснюють Сум. (мед. інститут) та Ужгород. (мед. ф-т) університети. Нині М. о. здобувають 67,5 тис. осіб. Щорічно мед. заклади випускають 10 200 лікарів, з них 3400 – за бюджетом та 6800 – за контрактом. Система післядиплом. М. о. України майже повністю відповідає системам підготовки і безперерв. розвитку мед. кадрів багатьох країн світу. Напр., атестація лікарів має обов'язк. характер і 5-річну періодичність з проходженням передатестац. циклів; запровадження системи оцінювання та стимулювання лікарів до безперерв. профес. розвитку в міжатестац. період на базі кредит. балів з обов'язк. урахуванням циклів темат. удосконалення та передатестац. підготовки. Заг. схема підготовки лікарів в Україні відповідно до стандартів Всесвіт. федерації мед. освіти є трьохетапною: вузів. етап (урахування під час вступу до ВНЗу результатів єдиного випуск. іспиту; демократ. і прозора система вступ. іспитів; широке впровадження тестової системи оцінки знань, кредитно-модул. системи навч. упродовж 6-ти р. на мед. і 5-ти – на стоматол. і фармацевт. ф-тах, збільшення питомої ваги самост. роботи в університет. клініках; введення рейтинг. оцінювання, ліквідація сесій; ліцензійні інтегровані іспити «Крок-1» та «Крок-2»; практично-орієнтовані держ. іспити); післядипломна освіта (базова інтернатура; запроваджено підготовку в резидентурі терміном 2 р.; ліцензій. інтегров. іспит «Крок-3»; конкурс. вступ до клін. ординатури та спеціалізації; розвиток дистанцій. освіти; пріоритет практич. підготовці); безперерв. профес. розвиток (кредитна система безперерв. профес. розвитку; сертифікація діяльності фахівців; розвиток дистанц. освіти; підняття ролі лікар. асоціацій; стимулювання самоосвіти лікарів). Для підготовки мед. та фармацевт. кадрів зосереджено потуж. потенціал: в університетах та академіях МОЗ України працюють понад 1,7 тис. проф. та д-рів н. і понад 6,5 тис. доц. та канд. н., що є одними з кращих показників серед усіх освіт. закладів країни. З метою створення єдиного інформ. простору для дистанц. (самост.) навч. лікарів та слухачів вищих мед. і фармацевт. навч. закладів засн. центри дистанц. освіти Нац. мед. академії післядиплом. освіти, Терноп. та Запоріз. мед. університетів. Сучас. розвиток мед. науки і практики, соц.-екон. перетворення в суспільстві та реформування охорони здоров'я зумовлюють необхідність вносити системні корективи в підготовку та підвищення кваліфікації мед. і фармацевт. працівників із наближенням їхньої освіти до міжнар. стандартів та першочерговим забезпеченням їх якості. (Див. також Військово-медична освіта).

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Крыштопа Б. П. Высшее медицинское образование в Украинской ССР. К., 1985;
2. Грандо О. А. Визначні імена в історії української медицини. К., 1997;
3. Богатирьова Р. В., Спіженко Ю. П., Черних В. П. та ін. Історія фармації України. Х., 1999;
4. Еремкина Г. Г., Бажора Ю. И., Колоденко В. А. и др. Наши выдающиеся предшественники: Лингвострановед. пособ. О., 1999;
5. Онищенко О. М., Діденко О. О., Шкляр С. П. Фельдшерська школа: історія становлення та розвитку. Х., 2001;
6. Освіта України за роки незалежності: стан, факти, події. К., 2001;
7. Ступак Ф. Я. Нарис історії Національного медичного університету імені О. О. Богомольця. К., 2002;
8. Шегедин М. Б. Медсестринство в Україні: Навч. посіб. Т., 2003;
9. Підаєв А. В., Возіанов О. Ф., Москаленко В. Ф., Пономаренко В. М. та ін. Панорама охорони здоров'я населення України. К., 2003;
10. Мазепа Х. Історико-педагогічні аспекти підготовки медиків // Вісн. Львів. університету. 2004. Вип. 18;
11. Медична освіта у світі та в Україні. К., 2005;
12. Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. К., 2005;
13. Лазоришинець В. В., Банчук М. В., Волосовець О. П., Фещенко І. І. Вища медична освіта України на сучасному етапі // Пробл. сучас. мед. науки та освіти. 2008. № 4;
14. Ціборовський О. М. На варті здоров'я: Історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні. К., 2010;
15. Моїсеєнко Р. О., Вороненко В. В., Фещенко І. І. та ін. Завдання вищої медичної освіти в контексті реформування галузі // Ваше здоров'я. 2011. № 31;
16. Логуш Л. Г. Перспективні напрями розвитку медичної освіти в Україні // Пед. процес: теорія і практика. 2013. № 3;
17. Старча Т. М., Волосовець О. П., Клоченко І. В. та ін. Сучасні завдання вищої медичної освіти та кадрового забезпечення реформування галузі // Мат. Всеукр. навч.-наук. конф. з міжнар. участю «Реалізація закону України “Про вищу освіту” у вищій мед. та фармацевт. освіті України», 21–22 трав. 2015, Тернопіль. Т., 2015.

Бібліографічний опис:

Медична освіта / Ю. В. Вороненко, В. І. Бугро // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. – Режим

доступу: <https://esu.com.ua/article-65491>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України
([докладніше](#)).